

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΗΦΑΙΣΤΟΣ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΟΛΙΟΠΟΥΛΟΣ,
ΕΥΑΝΘΗΣ ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ (ΕΠΙΜ.)

**Η ΕΝΑΡΞΗ ΤΟΥ ΨΥΧΡΟΥ
ΠΟΛΕΜΟΥ, 1941-1950:
ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΑ ή ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΑ
ΑΙΤΙΑ;**

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ, ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΑΘΗΝΑ 2012

Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος στο διεθνές σύστημα: ένας ιδεολογικός πόλεμος με στρατηγικό περιεχόμενο;

Εισαγωγή

Η πληρέστερη κατανόηση του ελληνικού εμφυλίου πολέμου προϋποθέτει την εξέτασή του στο ευρύτερο διεθνοπολιτικό πλαίσιο της εποχής. Πράγματι, μολονότι ο εμφύλιος υπήρξε κατ' αρχήν μία αναμέτρηση – ιδεολογική, πολιτική και στρατιωτική – εσωτερικού χαρακτήρα, οι διεθνείς του πτυχές ήταν τόσες και τέτοιας σημασίας, ώστε να είναι αδύνατον να απομονωθεί από τα τεκταινόμενα σε διεθνές επίπεδο. Η σύγκρουση, με άλλα λόγια, ήταν μεν εμφύλια, επηρεάστηκε όμως από τις διεθνείς εξελίξεις κατά τη διάρκεια αλλά και αμέσως μετά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, ενώ ταυτόχρονα άσκησε (σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό) τη δική της επιρροή στο – εξαιρετικά ρευστό και κατά συνέπεια ακόμα υπό διαμόρφωση – διεθνές σύστημα της δεκαετίας του 1940.

Το βασικό επιχείρημα που θα αναπτυχθεί στις σελίδες που ακολουθούν είναι ότι ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος υπήρξε μεν μία αναμέτρηση ιδεολογική, η οποία όμως τροφοδοτήθηκε κατά κύριο λόγο από την επίδραση στρατηγικών παραμέτρων. Αλλά και αντίστροφα: αποτέλεσε μία σύγκρουση βασισμένη πρωτίστως σε στρατηγικούς υπολογισμούς (τόσο από τους άμεσα εμπλεκόμενους, όσο και – κυρίως – από τρίτα μέρη που με τον έναν ή τον άλλο τρόπο συμμετείχαν σε αυτή), οι οποίοι διαμορφώνονταν σε κάποιο βαθμό και από την επίδραση συγκεκριμένων ιδεολογικών αντιλήψεων, προκαταλήψεων, φοβιών κ.ο.κ. Θα υποστηριχθεί, κατά συνέπεια, ότι η

* Διδάκτωρ Διπλωματικής Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου.

στενή διασύνδεση του ιδεολογικού και του στρατηγικού παράγοντα επέδρασε καταλυτικά στη διαμόρφωση της ιδιαίτερης φύσης του ελληνικού εμφυλίου πολέμου, καθιστώντας εκ των πραγμάτων την Ελλάδα ένα από τα πρώτα πεδία αντιπαράθεσης – και μάλιστα ένοπλης – των δύο κόσμων, ανατολικού/κομμουνιστικού και δυτικού/καπιταλιστικού, οι οποίοι ήρθαν αντιμέτωποι στη συνέχεια επί δεκαετίες στο πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου.

Η εμφύλια σύγκρουση την περίοδο της κατοχής

Το υπόβαθρο για την εκδήλωση της ένοπλης εμφύλιας σύγκρουσης των ετών 1946-1949 είχε δημιουργηθεί ήδη από τα χρόνια της κατοχής της Ελλάδας από τις δυνάμεις του Άξονα (1941-1944). Η δράση αντιστασιακών οργανώσεων εναντίον των κατακτητών, με σημαντικότερη – από κάθε άποψη – το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΕΑΜ), υπήρξε αναμφίβολα η καθοριστική παράμετρος στη διαμόρφωση των πολιτικών ισορροπιών στην κατεχόμενη χώρα. Εκμεταλλευόμενο την αδράνεια της μεγάλης πλειοψηφίας της προπολεμικής αστικής πολιτικής ηγεσίας, το – πολιτικά καθοδηγούμενο από το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας (ΚΚΕ) – ΕΑΜ αναδείχθηκε γρήγορα σε ηγεμονική δύναμη του ελληνικού αντιστασιακού κινήματος, ενώ η συγκρότηση, λίγο αργότερα, του Ελληνικού Λαϊκού Απελευθερωτικού Στρατού (ΕΛΑΣ) ως στρατιωτικής του πτέρυγας τού παρείχε τη δυνατότητα διεξαγωγής ολοένα ευρύτερης κλίμακας ένοπλων επιχειρήσεων, ιδίως στην ελληνική ύπαιθρο. Το γεγονός, εξάλλου, ότι καμία άλλη αντιστασιακή οργάνωση δεν κατόρθωσε να αποκτήσει το λαϊκό έρεισμα και την επιρροή του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ στους υπόδουλους Έλληνες, ανήγαγε εξ αντικειμένου το ΚΚΕ σε καθοριστικό πολιτικό παράγοντα όχι μόνο όσο θα διαρκούσε η κατοχή, αλλά πολύ περισσότερο όταν θα ερχόταν η ημέρα της απελευθέρωσης.

Το κρίσιμο ερώτημα που έπρεπε να απαντηθεί ήταν εάν η ΕΑΜική ηγεσία φιλοδοξούσε να διαδραματίσει καθοριστικό πολιτικό ρόλο μετά την απομάκρυνση των δυνάμεων κατοχής, ή εάν, αντίθετα, σκόπευε να αποσυρθεί από το προσκήνιο όταν η συγκυρία που είχε επιβάλει την ένοπλη αντιστασιακή του δράση θα είχε παρέλθει. Για τους μη ενταγμένους στο ΕΑΜ/ΕΛΑΣ Έλληνες, η απάντηση ήταν περίπου αυτονόητη: το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ θα λειτουργούσε αμέσως μετά τη λήξη του πολέμου ως το όχημα του ΚΚΕ για τη – βίαιη, εφόσον οι περιστάσεις το απαιτούσαν – κατάληψη της εξουσίας και την επιβολή ενός σοβιετικού τύπου καθεστώτος στην Ελλάδα. Την άποψη αυτή, εξάλλου, συμμεριζόταν και η βρετανική κυβέρνηση, η οποία επιδίωκε με κάθε τρόπο να διατηρήσει την απελευθερωμένη Ελλάδα εντός της βρετανικής σφαίρας επιρροής. Εάν, επομένως, για τους Έλληνες το ζήτημα που ετίθετο ήταν κυρίως ιδεολογικό, για τους Βρετανούς ιθύνοντες ήταν πρωτίστως θέμα διασφάλισης των στρατηγικών τους συμφερόντων στη γεωπολιτικά κρίσιμη περιοχή των Βαλκανίων και της Ανατολικής Μεσογείου.

Σε αυτό το πλαίσιο, η ιεράρχηση των προτεραιοτήτων που έπρεπε να τεθούν σε σχέση με το ελληνικό αντιστασιακό κίνημα αναγόταν σε ζήτημα κρίσιμης σημασίας για το Λονδίνο. Το πρόβλημα εντοπιζόταν στο γεγονός ότι οι δύο βασικές εναλλακτικές λύσεις εξυπηρετούσαν μόνο κατά το ήμισυ η καθεμία τους βρετανικούς στόχους: η επιδίωξη, με άλλα λόγια, του άμεσου στρατιωτικού αποτελέσματος, μέσω της ενίσχυσης των ελληνικών αντάρτικων ομάδων, απειλούσε να θέσει σε κίνδυνο τη διατήρηση της βρετανικής επιρροής στην Ελλάδα μετά την ολοκλήρωση του πολέμου, ενώ από την άλλη πλευρά η εξυπηρέτηση του μακροπρόθεσμου πολιτικού στόχου μοιραία συνεπαγόταν την υποβάθμιση στην πράξη των στρατιωτικών προτεραιοτήτων από τη στιγμή που το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ (η σημαντικότερη δηλαδή αντιστασιακή οργάνωση) τελούσε υπό την επιρροή του ΚΚΕ. Η διάσταση απόψεων

διαπιστωνόταν εντονότερη ανάμεσα στη βρετανική πολιτική και στρατιωτική ηγεσία, με την πρώτη να δίνει μεγαλύτερο βάρος στο μεταπολεμικό συσχετισμό των δυνάμεων στην Ελλάδα και τη δεύτερη να ενδιαφέρεται περισσότερο για την αποτελεσματικότητα στο πεδίο της μάχης και όχι για την ιδεολογική τοποθέτηση των ελληνικών αντιστασιακών οργανώσεων.¹ Επιχειρώντας να ισορροπήσει στο τεντωμένο σχοινί, ο Βρετανός πρωθυπουργός Ουίνστον Τσώρτσιλ υποστήριζε το Μάρτιο του 1943 ότι το Λονδίνο θα ενίσχυε εκείνες τις αντιστασιακές ομάδες που θα εμφανίζονταν διατεθειμένες να υποστηρίξουν την εξόριστη ελληνική κυβέρνηση και τον βασιλιά Γεώργιο Β΄² (και επομένως θα εξυπηρετούσαν με αυτό τον τρόπο τα βρετανικά συμφέροντα), υπό τον όρο όμως ότι αυτού του είδους η επιλογή θα «υπόκειτο στην επιχειρησιακή αναγκαιότητα».³

Για τη βρετανική κυβέρνηση, τυχόν υπέρμετρη γιγάντωση του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, σε βαθμό που θα καθιστούσε την ηγεμονία του μη αναστρέψιμη, δεν θα συνεπαγόταν απλώς τη διολίσθηση της Ελλάδας στον κομμουνισμό (προοπτική που έτσι κι αλλιώς δεν γινόταν δεκτή με συμπάθεια στο Λονδίνο). Ενείχε, πολύ περισσότερο, τον κίνδυνο μετατροπής της μεταπολεμικής Ελλάδας σε πολιτικό δορυφόρο της Σοβιετικής Ένωσης, η οποία, αποκτώντας ένα στρατηγικό προγεφύρωμα στα θερμά μεσογειακά ύδατα, θα κατάφερνε αποφασιστικό πλήγμα στη δεσπόζουσα βρετανική θέση στην ευρύτερη περιοχή. Αυτός, εξάλλου, υπήρξε και ο λόγος που οι Βρετανοί προτίμησαν τελικά να θυσιάσουν τα στρατιωτικά πλεονεκτήματα που προέκυπταν

¹ Ντέιβιντ Κλόουζ, *Οι ρίζες του εμφυλίου πολέμου στην Ελλάδα* (Αθήνα: Φιλίστωρ, 2003), σ. 171-172.

² Αξίζει να σημειωθεί ότι η προοπτική αυτή ήταν σύμφωνη και με τις επιδιώξεις του Έλληνα πρωθυπουργού Εμμανουήλ Τσουδερού βλ. *Εμμανουήλ Ι. Τσουδερού Ιστορικό Αρχείο, 1941-1944*, τόμος Γ1 (Αθήνα: Φυτράκης, 1990), σ. 21. Γενικότερα για την πολιτική υποστήριξης του Λονδίνου προς τον βασιλιά Γεώργιο Β΄ και την εξόριστη κυβέρνηση Τσουδερού την ίδια χρονική περίοδο βλ. *The British Embassy to the Department of State, Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers, 1943*, Vol. IV (Washington: United States Government Printing Office, 1964), σ. 131-132.

³ Bickham Sweet-Escott, "S.O.E. in Balkans", στο Phyllis Auty και Richard Clogg (επιμ.), *British Policy towards Wartime Resistance in Yugoslavia and Greece* (London: Macmillan, 1975), σ. 12.

από τη δράση του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ στο βωμό της αποφυγής του, απευκταίου για τους ίδιους, ενδεχομένου επιβολής ενός κομμουνιστικού καθεστώτος στην Ελλάδα αμέσως μετά την απελευθέρωση.¹

Οι φόβοι των Βρετανών και των Ελλήνων που αντιμετώπιζαν με επιφυλακτικότητα τη δράση του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ οξύνονταν ακόμα περισσότερο από το γεγονός ότι το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ κατέφευγε ορισμένες φορές στην τακτική της τρομοκράτησης ή ακόμα και της εξόντωσης μελών άλλων ελληνικών αντιστασιακών οργανώσεων (όπως π.χ. του ΕΔΕΣ, της ΕΚΚΑ και της ΠΑΟ). Η πλήρης διάρρηξη των σχέσεων μεταξύ του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ και των υπόλοιπων αντιστασιακών οργανώσεων έμελλε τον Οκτώβριο του 1943 να λάβει τη μορφή ένοπλης μεταξύ τους αναμέτρησης: η πρώτη φάση του εμφυλίου πολέμου ήταν πια γεγονός. Επιβεβαιώνοντας την αποφασιστική σημασία των στρατηγικών προτεραιοτήτων, οι οποίες στην προκειμένη περίπτωση συνυφαίνονταν με την ιδεολογική απέχθεια έναντι του κομμουνισμού, η βρετανική πλευρά επέλεξε να ενισχύσει τον ΕΔΕΣ στη σύγκρουση με το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, αποσκοπώντας προφανώς στη δημιουργία ενός όσο το δυνατόν αποτελεσματικότερου αναχώματος απέναντι στη διαφαινόμενη κομμουνιστική πλημμυρίδα. Η σύναψη ανακωχής στις 29 Φεβρουαρίου 1944 (Συμφωνία της Πλάκας), βάσει της οποίας οι αντιμαχόμενοι δεσμεύονταν να διακόψουν τις ανιμαχίες, μόνο προσωρινά αποφόρτισε την ένταση, καθώς πριν από την εκπνοή του έτους η κατάσταση θα διολίσθαινε και πάλι προς τη σύγκρουση

¹ Συνολικότερα για τη βρετανική πολιτική έναντι της Ελλάδας κατά την περίοδο της κατοχής βλ. Prokopis Papastratis, *British Policy towards Greece during the Second World War, 1941-1944* (Cambridge: Cambridge University Press, 1984). Ειδικότερα για τη διετία 1943-1944, με έμφαση στις απόψεις των ανδρών της βρετανικής Υπηρεσίας Ειδικών Επιχειρήσεων (Special Operations Executive / SOE) που από το Νοέμβριο του 1942 βρίσκονταν στην κατεχόμενη Ελλάδα βλ. Αντώνης Κλάνης, «Η βρετανική πολιτική και το ελληνικό αντιστασιακό κίνημα: η αποστολή της SOE στην Ελλάδα (1943-1944)», ανακοίνωση στο Συνέδριο του Δικτύου για τη Μελέτη των Εμφυλίων Πολέμων, *Η Ελλάδα στη δεκαετία του '40. Μία κριτική αποτίμηση*, Καβάλα, 2-5 Ιουλίου 2009, υπό δημοσίευση.

ανάμεσα στις φίλα προσκείμενες προς το ΚΚΕ δυνάμεις και σε εκείνες που αντιστρατεύονταν το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ.

Η ένταξη της Ελλάδας στη βρετανική σφαίρα επιρροής:

η απελευθέρωση και τα Δεκεμβριανά του 1944

Στο μεταξύ, η ευνοϊκή για τους Συμμάχους τροπή του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου είχε θέσει και πάλι δυναμικά επί τάπητος τα στρατηγικά ζητήματα που σχετίζονταν με το μελλοντικό καθεστώς της Ελλάδας. Το καλοκαίρι του 1944, όταν πλέον η τύχη των Γερμανών στην Ελλάδα, αλλά και γενικότερα στα Βαλκάνια, είχε κριθεί και η αποχώρησή τους ήταν απλώς θέμα χρόνου, οι Βρετανοί ιθύνοντες ήταν λογικό να ενδιαφέρονται πρωτίστως για τη μεταπολεμική ισορροπία των δυνάμεων, η οποία θα απέβαινε προς όφελος της Βρετανίας μόνο στο βαθμό που θα μπορούσε να ελεγχθεί η νομή της εξουσίας στην απελευθερωμένη Ελλάδα. Είναι, άλλωστε, ενδεικτικό του βρετανικού ενδιαφέροντος ότι ήδη από τα τέλη Μαΐου του 1944 το Λονδίνο είχε σπεύσει να καταλήξει σε μία προκαταρκτική συμφωνία με τη Μόσχα για τις σφαίρες επιρροής στα Βαλκάνια, βάσει της οποίας, σε αντάλλαγμα της αναγνώρισης της σοβιετικής ηγεμονίας στη Ρουμανία, εξασφαλιζόταν η βρετανική πρωτοκαθεδρία στη μεταπολεμική Ελλάδα.¹ «Οι Ρώσοι», τόνιζε στις 11 Ιουνίου 1944 ο Τσώρτσιλ απευθυνόμενος προς τον πρόεδρο των ΗΠΑ Φραγκλίνο Ρούσβελτ, «είναι έτοιμοι να μας επιτρέψουν να λάβουμε το προβάδισμα στις ελληνικές υποθέσεις, κάτι που σημαίνει ότι το ΕΑΜ [...] μπορεί να ελεγχθεί από τις εθνικές δυνάμεις της Ελλάδας».²

¹ Βλ. Memorandum of Conversation, by the Secretary of State, [Washington], 30 May 1944, *Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers, 1944*, Vol. V (Washington: United States Government Printing Office, 1965) (στο εξής *FRUS, 1944*), σ. 112-113.

² The British Prime Minister (Churchill) to President Roosevelt, London, 11 June 1944, *FRUS, 1944*, σ. 118-119.

Το σχετικά μειωμένο ενδιαφέρον της Μόσχας για την Ελλάδα και συνακόλουθα η υποχώρηση ενώπιον του κυρίαρχου ρόλου του Λονδίνου είχε διαφανεί προκαταβολικά ήδη από τις αρχές της άνοιξης και πιστοποιήθηκε στην πράξη το καλοκαίρι του 1944. Στις 25 Μαρτίου 1944, λίγες μόνο ημέρες μετά τη συγκρότηση της Πολιτικής Επιτροπής Εθνικής Απελευθέρωσης (ΠΕΕΑ) στις περιοχές ορεινής Ελλάδας που ελέγχονταν από τις δυνάμεις του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, η σοβιετική κυβέρνηση έσπευσε να συγχαρεί τον βασιλιά Γεώργιο Β΄ για την ελληνική εθνική εορτή και να αναγνωρίσει την – ελεγχόμενη από τους Βρετανούς – εξόριστη κυβέρνηση του Εμμανουήλ Τσουδερού (μολονότι η τελευταία ήδη έπνεε τα λοίσθια), ενώ τον Ιούνιο σοβιετικές διπλωματικές πηγές συμβούλευαν το ΕΑΜ να συμμετάσχει στην κυβέρνηση του Γεωργίου Παπανδρέου, ο οποίος στο μεταξύ είχε αναλάβει την πρωθυπουργία. Ακολουθώντας ουσιαστικά την ίδια γραμμή, τα μέλη της σοβιετικής στρατιωτικής αποστολής, με επικεφαλής τον συνταγματάρχη Γκριγκόρι Ποπώφ, που έφθασαν στα τέλη Ιουλίου του 1944 στην ελεγχόμενη από τις δυνάμεις του ΕΛΑΣ περιοχή της Ελλάδας και συναντήθηκαν με την ηγεσία του ΚΚΕ, αφενός εξέφρασαν την αποδοκιμασία τους στο ενδεχόμενο ένοπλης σύγκρουσης των Ελλήνων κομμουνιστών με τους Βρετανούς και αφετέρου δεν ανταποκρίθηκαν στα αιτήματα των ανταρτών για την παροχή στρατιωτικής βοήθειας εκ μέρους της Σοβιετικής Ένωσης την ώρα που ενίσχυαν μαζικά τόσο τους Βούλγαρους παρτιζάνους όσο και μία ρουμανική μεραρχία που βρισκόταν στο σοβιετικό έδαφος.¹

Το γεγονός ότι την ίδια χρονική περίοδο ο σοβιετικός στρατός, μολονότι προήλαυνε ταχύτατα στη Ρουμανία και στη Βουλγαρία, επέλεξε να μην προχωρήσει νοτιότερα προς την κατεύθυνση της Ελλάδας, αποτελούσε επιπλέον απτή απόδειξη

¹ Κλόουζ, *Οι ρίζες του εμφυλίου πολέμου*, σ. 185-186. Γενικότερα για το θέμα της επίσκεψης της σοβιετικής στρατιωτικής αποστολής βλ. Lars Baerentzen, «Η άφιξη της Σοβιετικής Στρατιωτικής Αποστολής τον Ιούλιο 1944», στο Χάγκεν Φλάισερ και Νίκος Σβορώνος (επιμ.), *Η Ελλάδα 1936-1944: δικτατορία, κατοχή, αντίσταση* (Αθήνα: Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ, 1989), σ. 563-597.

για την ύπαρξη συνεννόησης μεταξύ Λονδίνου και Μόσχας σχετικά με τη μεταπολεμική ένταξη της Ελλάδας στη βρετανική σφαίρα επιρροής. Με δεδομένη την απουσία οποιουδήποτε σοβαρού στρατιωτικού εμποδίου για την αναχαίτιση του Κόκκινου Στρατού εφόσον επέλεγε να εισέλθει ως «απελευθερωτής» στην ελληνική επικράτεια, η επιλογή της παραχώρησης αυτού του ρόλου, και συνακόλουθα της δυνατότητας ελέγχου των μεταπολεμικών ελληνικών εξελίξεων, στη Μεγάλη Βρετανία ισοδυναμούσε στην πράξη με αναγνώριση της βρετανικής πρωτοκαθεδρίας στο νοτιότερο κράτος των Βαλκανίων, γεγονός που ασφαλώς είχε προσεκτικά σταθμιστεί από τη σοβιετική ηγεσία.¹

Οι εξελίξεις αυτές, απότοκες ευρύτερων στρατηγικών διεργασιών, έθεταν την ελληνική κομμουνιστική ηγεσία ενώπιον καταστάσεων τις οποίες η ίδια δεν μπορούσε να ελέγξει. Έτσι, παρά το γεγονός ότι θα προτιμούσε τους Σοβιετικούς και όχι τους Βρετανούς ως «απελευθερωτές» της Ελλάδας, το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ δεν μπορούσε παρά να αποδεχθεί τη δυσάρεστη για τη συντριπτική πλειονότητα των μελών του πραγματικότητα.² Κάτω από αυτές τις συνθήκες, η ηγεσία του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ πειθαναγκάστηκε να υπογράψει στις 26 Σεπτεμβρίου 1944, και ενώ η απελευθέρωση της Ελλάδας από τους Γερμανούς ήταν πλέον απλώς θέμα χρόνου, τη Συμφωνία της Καζέρτας. Βάσει αυτής, οι δύο σημαντικότερες ελληνικές αντιστασιακές οργανώσεις, το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ και ο ΕΔΕΣ, συναινούσαν στην αποστολή βρετανικών στρατιωτικών

¹ Δίνοντας με σαφήνεια το στίγμα των αντιλήψεών του για το μέλλον της Ευρώπης μετά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, ο Σοβιετικός ηγέτης Ιωσήφ Στάλιν σημείωνε τον Απρίλιο του 1945: «Αυτός ο πόλεμος διαφέρει από εκείνους του παρελθόντος: όποιος κατακτά μια περιοχή επιβάλλει το δικό του κοινωνικό σύστημα. Κάθε ένας επιβάλλει το δικό του σύστημα μέχρι το σημείο που θα φθάσει ο στρατός του. Δεν μπορεί να γίνει διαφορετικά» βλ. Milovan Djilas, *Conversations with Stalin* (Harmondsworth: Penguin Books, 1962), σ. 181-114.

² Τη μάταιη ελπίδα της ηγεσίας του ΚΚΕ ότι οι Σοβιετικοί, μετά τη Βουλγαρία, θα εισέρχονταν και στην Ελλάδα προκειμένου να εκδιώξουν τα γερμανικά στρατεύματα κατοχής επιβεβαίωσε πολλά χρόνια αργότερα ο καπετάνιος του ΕΛΑΣ και από το 1972 έως το 1989 γενικός γραμματέας του ΚΚΕ Χαρίλαος Φλωράκης: «Υπήρχε η δική μας προσδοκία, ο Κόκκινος Στρατός. Αυτόν περιμέναμε να κάνει προς τα κάτω, αλλά [...] ξαναγύρισε στη Βουλγαρία και πήγε προς τη Γιουγκοσλαβία. Περιμέναμε εμείς οι έρμιοι να 'ρθει προς τα κάτω» βλ. Άννα Παναγιωταρέα, *Κι σέν' πώς σ' λέν; Χαρίλαος Φλωράκης* (Αθήνα: Καστανιώτης, 2001), σ. 137.

δυνάμεων στην Ελλάδα. Παράλληλα, δέχονταν να θέσουν τις δικές τους μονάδες ανταρτών υπό τις διαταγές της κυβέρνησης Παπανδρέου, η οποία με τη σειρά της θα παραχωρούσε τη διοίκηση όλων των ελληνικών ενόπλων σωμάτων – συμπεριλαμβανομένων και εκείνων που προέρχονταν από τον ΕΛΑΣ – στον Βρετανό στρατηγό Ρόναλντ Σκόμπι.

Η βρετανοσοβιετική συναντίληψη για την τύχη της Ελλάδας επιβεβαιώθηκε τις παραμονές της απελευθέρωσης της Αθήνας μέσω της συνομολόγησης της διμερούς Συμφωνίας της Μόσχας (πιο γνωστής ως Συμφωνίας των Ποσοστών, 9 Οκτωβρίου 1944) και μάλιστα έπειτα από συνεννόηση στο υψηλότερο δυνατό επίπεδο μεταξύ των Τσώρτσιλ και Στάλιν.¹ Η αναγνώριση από την πλευρά της Σοβιετικής Ένωσης της βρετανικής πρωτοκαθεδρίας στη ρύθμιση των ελληνικών πολιτικών πραγμάτων, σε αντάλλαγμα αντίστοιχων «παραχωρήσεων» του Λονδίνου προς όφελος της Μόσχας σε άλλες χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, προδιέγραφε τη στάση της σοβιετικής ηγεσίας σε μία ενδεχόμενη αναμέτρηση στην, απελευθερωμένη πλέον, Ελλάδα. Η Συμφωνία των Ποσοστών, εξάλλου, υπήρξε μία επιπλέον απτή απόδειξη της βαρύνουσας σημασίας που απέδιδαν τα δύο συμβαλλόμενα μέρη στην εξυπηρέτηση των μακροπρόθεσμων στρατηγικών τους συμφερόντων. Αποτελώντας μια κατά βάση ηπειρωτική δύναμη, η Σοβιετική Ένωση ήταν φυσικό να ενδιαφέρεται πρωτίστως για τη δημιουργία αναχωμάτων απέναντι στο ενδεχόμενο μελλοντικής προσβολής του σοβιετικού εδάφους από οποιονδήποτε εισβολέα: κατά συνέπεια, η

¹ Για τη Συμφωνία των Ποσοστών βλ. μεταξύ άλλων Albert Resis, “The Churchill-Stalin Secret ‘Percentages’ Agreement on the Balkans, Moscow, October 1944”, *The American Historical Review*, Vol. 83, No. 2 (1978): 68-87 Panos Tsakaloyiannis, “The Moscow Puzzle”, *Journal of Contemporary History*, Vol. 21, No. 1 (1986): 37-55 P. G. H. Holdich, “A Policy of Percentages? British Policy and the Balkans after the Moscow Conference of October 1944”, *The International History Review*, Vol. 9, No. 1 (1987): 28-47 Γιάννης Γιανουλόπουλος, «“Το πρώτο λάθος του Θεού”», Και πάλι για τη “συμφωνία των ποσοστών”: Μόσχα, Οκτώβριος 1944», στο Στέφανος Παπαγεωργίου (επιμ.), *Αφιέρωμα στη μνήμη του Ν. Σβορώνου* (Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, 1992), σ. 364-385. Γενικότερα για τις συνεννοήσεις Μεγάλης Βρετανίας και Σοβιετικής Ένωσης σχετικά με την Ελλάδα την περίοδο από το 1941 έως το 1947 βλ. Elisabeth Barker, «Η Ελλάδα στο πλαίσιο των αγγλοσοβιετικών σχέσεων», στο Μάριον Σαράφη (επιμ.), *Από την αντίσταση στον εμφύλιο πόλεμο* (Αθήνα: Νέα Σύνορα, 1982), σ. 25-54.

Μόσχα θεωρούσε κρισιμότερης σημασίας την εμπέδωση του ελέγχου των κρατών της Ανατολικής Ευρώπης, συμπεριλαμβανομένης ασφαλώς και της βαλκανικής ενδοχώρας. Αντίθετα, ως κατεξοχήν ναυτική δύναμη, η Μεγάλη Βρετανία έθετε μοιραία ως προτεραιότητα την εδραίωση της θέσης της στην Ανατολική Μεσόγειο και επομένως επιθυμούσε διακαώς να διατηρήσει την Ελλάδα εντός της βρετανικής σφαίρας επιρροής.¹

Με τις Συμφωνίες της Καζέρτας και των Ποσοστών το Λονδίνο είχε κατορθώσει να εξασφαλίσει πρωταγωνιστικό ρόλο στη μετακατοχική Ελλάδα, γεγονός που επιβεβαιώθηκε με την αποβίβαση βρετανικών στρατευμάτων στην υπό απελευθέρωση χώρα. Ακόμα κι έτσι, ωστόσο, οι Βρετανοί εξακολουθούσαν να ανησυχούν για το ενδεχόμενο το ΚΚΕ να επιχειρούσε την ανατροπή της κυβέρνησης Παπανδρέου, η οποία στα μέσα Οκτωβρίου του 1944 επέστρεψε στην Ελλάδα. Με δεδομένη την ισχυρή παρουσία του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ σε ολόκληρη τη χώρα, ο φόβος της εγκαθίδρυσης ενός κομμουνιστικού καθεστώτος στην Ελλάδα ωθούσε τους Βρετανούς στην αναζήτηση οποιουδήποτε ερείσματος θα μπορούσε να ενισχύσει τα βρετανικά στρατεύματα, εφόσον οι συνθήκες το απαιτούσαν, προκειμένου να αντισταθούν στην κομμουνιστική απειλή. Έτσι, η σύμπλευση με τις αντικομμουνιστικές δυνάμεις παρουσιαζόταν ως μονόδρομος, γεγονός που οδήγησε τους Βρετανούς στην απόφαση να χρησιμοποιήσουν για αυτό το σκοπό ακόμα και πρόσωπα που είχαν –με τον έναν ή τον άλλο τρόπο– συνεργαστεί με τις δυνάμεις

¹ Για την ιδιαίτερη σημασία που διαχρονικά απέδιδε το Λονδίνο στη διατήρηση της Ελλάδας εντός της σφαίρας επιρροής του προκειμένου να εξασφαλίζονται τα βρετανικά συμφέροντα στην ευρύτερη περιοχή βλ. ενδεικτικά Alan Bullock, *Ernest Bevin: Foreign Secretary, 1945-1951* (New York: Norton, 1983), σ. 40, όπου σημειώνεται χαρακτηριστικά: «Τα νησιά του Αιγαίου και η Κρήτη, καθώς και η ηπειρωτική Ελλάδα, είχαν στρατιωτική σημασία στον τρόπο με τον οποίο έβλεπε Αγγλία την άμυνα της οδού προς την Ινδία, τον έλεγχο των Στενών και της εισόδου και εξόδου στη Μαύρη Θάλασσα, καθώς και για την κυριαρχία του Βασιλικού Ναυτικού στην Ανατολική Μεσόγειο».

κατοχής την περίοδο 1941-1944, όπως για παράδειγμα άνδρες της Χωροφυλακής και των Ταγμάτων Ασφαλείας.¹

Όταν στις αρχές Δεκεμβρίου του 1944 η αμοιβαία καχυποψία ανάμεσα αφενός στην κυβέρνηση Παπανδρέου και στις αστικές πολιτικές δυνάμεις που τη στήριζαν, και αφετέρου στην ηγεσία και στα μέλη του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ θα κλιμακωνόταν μέχρι του σημείου της ένοπλης αναμέτρησης, οι στρατηγικές προτεραιότητες του Λονδίνου και της Μόσχας, όπως αυτές είχαν αποτυπωθεί στη Συμφωνία των Ποσοστών, θα αποδεικνύονταν η σημαντικότερη παράμετρος για τον καθορισμό του αποτελέσματος της σύγκρουσης. Οι Βρετανοί επέλεξαν να ενισχύσουν με κάθε διαθέσιμο μέσο τις ελληνικές κυβερνητικές δυνάμεις που μάχονταν στην Αθήνα εναντίον του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, ενώ αντίθετα οι Σοβιετικοί απέφυγαν την παραμικρή εμπλοκή, όχι μόνο στρατιωτική, αλλά και πολιτική,² αφήνοντας την ηγεσία του ΚΚΕ να σηκώσει μόνη της το βάρος του ένοπλου αγώνα.

Η στάση της Μόσχας έναντι των Ελλήνων κομμουνιστών κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών του 1944³ προέκυπτε πρωτίστως ως αποτέλεσμα υπολογισμών του κόστους και του οφέλους που θα προέκυπτε για την ίδια: εάν το ΕΑΜ επικρατούσε, τότε η Σοβιετική Ένωση θα αποκτούσε αποφασιστική επιρροή σε μια χώρα ιδιαίτερης στρατηγικής σημασίας, καθώς θα της επέτρεπε να αποκτήσει την πολυπόθητη πρόσβαση στα θερμά ύδατα της Μεσογείου· εάν, από την άλλη πλευρά,

¹ Κλόουζ, *Οι ρίζες του εμφυλίου πολέμου*, σ. 213-214.

² Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Χάιντς Ρίχτερ, στη σύσκεψη που πραγματοποιήθηκαν στις 26 Δεκεμβρίου 1944 στην Αθήνα με τη συμμετοχή μελών της κυβέρνησης Παπανδρέου, εκπροσώπων του ΕΑΜ, άλλων προσωπικοτήτων, καθώς και αυτοπροσώπως του Τσώρτσιλ και του Βρετανού Υπουργού Εξωτερικών Άντονι Ήντεν, ο συνταγματάρχης Γκριγκόρι Ποπόφ, ο οποίος εκπροσώπησε τη σοβιετική πλευρά, «ακολούθησε στην εντέλεια την πολιτική του Στάλιν για αποφυγή ανάμιξης και παρέμεινε βουβός κομπάρσος» βλ. Heinz Richter, *Η επέμβαση των Άγγλων στην Ελλάδα: από τη Βάρκιζα στον εμφύλιο πόλεμο, Φεβρουάριος 1945 – Αύγουστος 1946* (Αθήνα: Εστία, 1997), σ. 16. Για τα διαμειφθέντα στην εν λόγω σύσκεψη βλ. τα πρακτικά όπως δημοσιεύονται στο Γρηγόρης Φαράκος, *Ο ΕΛΑΣ και η εξουσία* (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα: 2000), σελ. 363-369.

³ Συνολικότερα για τις σχέσεις της Σοβιετικής Ένωσης με τους Έλληνες κομμουνιστές κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1940 βλ. Γρηγόρης Φαράκος, *Β' Παγκόσμιος Πόλεμος. Σχέσεις ΚΚΕ και διεθνούς κομμουνιστικού κέντρου* (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2004), και Peter J. Stavrakis, *Moscow and Greek Communism, 1944-1949* (Ithaca, New York: Cornell University Press, 1989).

το ΕΑΜ αποτύγχανε λόγω της ενίσχυσης των κυβερνητικών δυνάμεων από τη Μεγάλη Βρετανία, τότε η βρετανική παρέμβαση θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως επιχείρημα προκειμένου να δικαιολογηθούν ανάλογες σοβιετικές ενέργειες στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Η ψυχρή στάθμιση των γεωπολιτικών συμφερόντων είχε επικρατήσει της όποιας ιδεολογικής συνάφειας, προδιαγράφοντας σε μεγάλο βαθμό το τελικό αποτέλεσμα: το ΕΑΜ ηττήθηκε στη μάχη της Αθήνας και αναγκάστηκε να υπογράψει τη Συμφωνία της Βάρκιζας, αποδεχόμενο τον αφοπλισμό του.

Η ήττα των κομμουνιστών στα Δεκεμβριανά επιβεβαίωσε ότι, σε εφαρμογή της βρετανοσοβιετικής Συμφωνίας των Ποσοστών, η Ελλάδα θα παρέμενε στη σφαίρα επιρροής της Μεγάλης Βρετανίας. Το γεγονός, άλλωστε, ότι κατά την κορύφωση της σύγκρουσης ο Τσώρτσιλ και ο Βρετανός υπουργός Εξωτερικών Άντονι Ήντεν επισκέφθηκαν στα τέλη Δεκεμβρίου του 1944 την Αθήνα προκειμένου να παραστούν στις συσκέψεις για την εκτόνωση της έντασης, αποδείκνυε ότι το Λονδίνο ήταν αποφασισμένο να διατηρήσει με κάθε τρόπο τα στρατηγικά του κεκτημένα στην Ελλάδα, καθώς τυχόν εγκαθίδρυση ενός κομμουνιστικού – και κατ’ επέκταση φιλοσοβιετικού– καθεστώτος στη χώρα θα εξασφάλιζε στη Μόσχα απευθείας πρόσβαση στη Μεσόγειο, εκμηδενίζοντας τη σημασία των Στενών ως φραγμού στην κάθοδο προς Νότο του σοβιετικού ναυτικού.¹ Όπως, εξάλλου, εκμυστηρευόταν ο Βρετανός πρωθυπουργός στις 15 Δεκεμβρίου 1944 σε επιστολή που απέστειλε προς τον Ρούσβελτ, ο πρωταρχικός λόγος που είχε ωθήσει τη βρετανική κυβέρνηση να επέμβει στρατιωτικά κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών

¹ Ι. Ο. Ιατρίδης, «Η Βρετανία, οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ελλάδα, 1945-9», στο Ντέιβιντ Κλόουζ (επιμ.), *Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος, 1943-1950. Μελέτες για την πόλωση* (Αθήνα: Φιλίστωρ, 1997), σ. 244.

δεν ήταν άλλος από το φόβο της εγκαθίδρυσης ενός κομμουνιστικού καθεστώτος στην Ελλάδα.¹

Ο γενικευμένος εμφύλιος (1946-1949)

και η πρόσδεση της Ελλάδας στο αμερικανικό άρμα

Οι μήνες που ακολούθησαν τη συνομολόγηση της Συμφωνίας της Βάρκιζας δεν υπήρξαν η απαρχή μίας περιόδου εθνικής συμφιλίωσης, αλλά αντίθετα απλώς το διάλειμμα μέχρι την επανέναρξη της εμφύλιας σύγκρουσης.² Οι δύο αντιμαχόμενες παρατάξεις είχαν πλέον αποκρυσταλλωθεί: από τη μια πλευρά οι προσκείμενοι στο ΕΑΜ και κατ' επέκταση στο ΚΚΕ, και από την άλλη όλοι όσοι αντιτίθεντο στην προοπτική εγκαθίδρυσης ενός κομμουνιστικού καθεστώτος στην Ελλάδα. Μέσα σε συνθήκες πολιτικής πόλωσης, διαχωριστικές γραμμές του παρελθόντος ανατρέπονταν στο βωμό της αντιμετώπισης του κοινού εχθρού: έτσι, π.χ., βενιζελικοί και αντιβενιζελικοί συνέπρατταν εναντίον της απειλής ανατροπής του αστικού καθεστώτος που αντιπροσώπευε το ΕΑΜ, αφήνοντας κατά μέρους το αβυσσαλέο μίσος της μεσοπολεμικής περιόδου.³ Αντίστοιχα, το υπέρ της μοναρχίας αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος της 1ης Σεπτεμβρίου 1946 επιβεβαίωσε την τάση συσπείρωσης του αστικού κόσμου γύρω από οποιονδήποτε παράγοντα εικαζόταν ότι μπορούσε να αναχαιτίσει τον κομμουνιστικό κίνδυνο.⁴

¹ The British Prime Minister (Churchill) to President Roosevelt, London, 15 December 1944, *FRUS, 1944*, σ. 154-155. Συνολικότερα για τη βρετανική πολιτική έναντι της Ελλάδας κατά την τριετία 1944-1947 βλ. G. M. Alexander, *The Prelude to the Truman Doctrine: British Policy in Greece, 1944-1947* (Oxford: Clarendon Press, 1982).

² Για την περίοδο αυτή με ειδική αναφορά στο ρόλο της Μεγάλης Βρετανίας στις πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα βλ. αναλυτικότερα Richter, *Η επέμβαση των Άγγλων*.

³ Για τις πολιτικές διεργασίες κατά το Μεσοπόλεμο βλ. αναλυτικότερα George Th. Mavrogordatos, *Stillborn Republic: Social Coalitions and Party Strategies in Greece, 1922-1936* (Berkeley / Los Angeles / London: University of California Press, 1983).

⁴ Για το δημοψήφισμα του 1946 βλ. μεταξύ άλλων Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και εκλογές, 1946-1967* (Αθήνα: Πατάκης, 2001), σ. 86-94 και Γ. Θ. Μαυρογορδάτος, «Οι εκλογές και το δημοψήφισμα του 1946: προοίμιο του Εμφυλίου Πολέμου», στον

Την ίδια στιγμή, η ιδεολογική διάσταση της αντιπαράθεσης μοιραία προσδιόριζε εκ των προτέρων και την αναζήτηση διεθνών ερεισμάτων στο δρόμο για την τελική επικράτηση: η ηγεσία του ΚΚΕ ήταν ασφαλώς αναμενόμενο να αποταθεί για υποστήριξη προς την πλευρά των κομμουνιστικών καθεστώτων της Ανατολικής Ευρώπης (έστω κι αν η Σοβιετική Ένωση εξακολουθούσε να εμφανίζεται επιφυλακτική), ενώ αντίθετα ο αστικός κόσμος δεν μπορούσε παρά να στραφεί προς την κατεύθυνση των μεγάλων δυτικών δυνάμεων – αρχικά της Μεγάλης Βρετανίας και αργότερα των ΗΠΑ. Με αυτά τα δεδομένα, οι δύο αντιπαρατιθέμενες πλευρές κατηγορούνταν αμοιβαία ως «ξενοκίνητες»: οι μεν κομμουνιστές ως «αντεθνικοί πράκτορες των συμφερόντων των Σοβιετικών και των βαλκανικών κομμουνιστικών κρατών» (τα οποία μάλιστα προέβαλαν – άμεσα ή έμμεσα – εδαφικές διεκδικήσεις εις βάρος της Ελλάδας), τα δε αστικά κόμματα ως «λακέδες των δυτικών ιμπεριαλιστών».

Η διολίσθηση της Ελλάδας προς τον ανοιχτό εμφύλιο πόλεμο έλαβε χαρακτήρα αμετάκλητο όταν το ΚΚΕ ανακοίνωσε την απόφασή του να απόσχει από τις βουλευτικές εκλογές της 31ης Μαρτίου 1946.¹ Η συνέχιση και η περαιτέρω συστηματοποίηση των διώξεων εναντίον των Ελλήνων κομμουνιστών επιβάρυνε ακόμα περισσότερο το ήδη εξαιρετικά τεταμένο κλίμα, ωθώντας τελικά την κατάσταση στα άκρα. Ήδη, η ιδεολογική φόρτιση έμοιαζε να αποκλείει πλέον την πιθανότητα οποιουδήποτε συμβιβασμού μεταξύ των δύο πλευρών. Τον Οκτώβριο του 1946 οι κομμουνιστές ανακοίνωσαν το σχηματισμό του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας (ΔΣΕ), γεγονός που ουσιαστικά επισημοποίησε την έναρξη του εμφυλίου. Η γενίκευση, εξάλλου, των συγκρούσεων ανάμεσα στις κυβερνητικές δυνάμεις και σε

συλλογικό τόμο *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση* (Αθήνα: Θεμέλιο, 1984), σ. 307-340.

¹ Για τις εκλογές του 1946 βλ. μεταξύ άλλων Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία*, σ. 53-85, και Γ. Θ. Μαυρογορδάτος, «Οι εκλογές και το δημοψήφισμα του 1946».

εκείνες του ΔΣΕ πολύ γρήγορα ανέδειξε τη διεθνή διάσταση του ελληνικού εμφυλίου, καθώς η δράση των μαχητών του ΔΣΕ ενισχυόταν από τα όμορα προς την Ελλάδα κομμουνιστικά κράτη των Βαλκανίων. Αντιδρώντας, η ελληνική κυβέρνηση προσέφυγε στις αρχές Δεκεμβρίου του 1946 στο Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ, επικαλούμενη την απειλή που συνιστούσε η συνέχιση αυτής της κατάστασης για την ελληνική ασφάλεια και εδαφική ακεραιότητα.¹ Τέσσερις μήνες νωρίτερα, τον Αύγουστο του 1946, η κυβέρνηση της Σοβιετικής Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας της Ουκρανίας είχε ήδη υποβάλλει επίσημη διαμαρτυρία εναντίον της Ελλάδας στο Συμβούλιο Ασφαλείας, υποστηρίζοντας ότι η πολιτική της Αθήνας αποτελούσε απειλή για την ειρήνη στα Βαλκάνια: σύμφωνα, εξάλλου, με την ουκρανική άποψη, ο αποφασιστικότερος παράγοντας για τη δημιουργία αυτής της κατάστασης δεν ήταν άλλος από την παρουσία των βρετανικών στρατευμάτων στο ελληνικό έδαφος, τα οποία παρενέβαιναν στις εσωτερικές υποθέσεις της Ελλάδας.²

Παρά το ουκρανικό διάβημα, η απόφαση του Συμβουλίου Ασφαλείας να συστήσει ειδική Επιτροπή για τη διερεύνηση των συμβάντων στα βόρεια ελληνικά σύνορα (United Nations Special Committee on the Balkans – UNSCOB)³ αποκάλυψε

¹ Στην ελληνική προσφυγή σημειώνονταν μεταξύ άλλων τα ακόλουθα: «Υπάρχουν αδιαμφισβήτητες αποδείξεις ότι ολόκληρο το αντάρτικο κίνημα εναντίον της Ελλάδας λαμβάνει σημαντική υποστήριξη από τις χώρες που συνορεύουν από Βορρά με την Ελλάδα, και ιδιαίτερα από τη Γιουγκοσλαβία, και ότι αυτή η υποστήριξη παίρνει τις ακόλουθες μορφές: (α) Ομάδες ανδρών εκπαιδεύονται και οργανώνονται σε ξένο έδαφος κατόπιν στέλνονται στην Ελλάδα μαζί με πολεμικό υλικό· (β) Ένοπλες συμμορίες ή μεμονωμένα μέλη τέτοιων συμμοριών διασχίζουν τη συνοριακή γραμμή και προς τις δύο κατευθύνσεις υπό την προστασία και την καθοδήγηση των συνοριακών αρχών των γειτονικών χωρών· (γ) Έλληνες φυγόδοκοι και αναρχικοί βρίσκουν καταφύγιο και περίθαλψη σε ξένο έδαφος, και παρακινούνται από την προπαγάνδα προκειμένου να συνεχίσουν τις ανατρεπτικές τους δραστηριότητες στην Ελλάδα. Πρέπει να σημειωθεί ότι η Βουλγαρία και η Αλβανία έχουν ανάλογη ευθύνη για τις δραστηριότητες των εχθρικών συμμοριών που δραστηριοποιούνται στα βόρεια σύνορα της Ελλάδας». Για το πλήρες κείμενο της ελληνικής προσφυγής βλ. The United States Acting Representative at the United Nations (Johnson) to the Secretary of State, New York, 4 December 1946, *Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers, 1946*, Vol. VII (Washington: United States Government Printing Office, 1969) (στο εξής *FRUS, 1946*), σ. 272-275.

² Βλ. United Nations, *Official Records of the Security Council, First Year, Supplement No. 5*, σ. 149.

³ Συνολικά για το έργο της εν λόγω Επιτροπής από την εποχή της ίδρυσής έως τη λήξη της αποστολής της βλ. Amikam Nachmani, *International Intervention in the Greek Civil War: The United Nations Special Committee on the Balkans, 1947-1952* (New York: Praeger, 1990).

για ακόμα μία φορά την απροθυμία της Σοβιετικής Ένωσης (η οποία δεν προέβαλε βέτο εναντίον της απόφασης¹) να υποστηρίξει με οποιοδήποτε τρόπο τις δυνάμεις του ΔΣΕ. Η αποστολή της Επιτροπής, ωστόσο, μολονότι αποτελούσε μια διπλωματική επιτυχία της ελληνικής κυβέρνησης, κάθε άλλο παρά αρκούσε προκειμένου να εξασφαλίσει την επικράτηση της αστικής εις βάρος της κομμουνιστικής παράταξης. Η ίδια, εξάλλου, η συνέχιση των πολεμικών επιχειρήσεων, κατά κύριο λόγο στους δύσβατους ορεινούς όγκους της Ελλάδας, θα αποκάλυπτε πολύ σύντομα την αδυναμία όχι μόνο της κυβέρνησης να αντιμετωπίσει μόνη της την κομμουνιστική πρόκληση, αλλά και εκείνη της Μεγάλης Βρετανίας να σηκώσει το βάρος της ενίσχυσης των κυβερνητικών δυνάμεων σε μια ολοένα κλιμακούμενη, από στρατιωτική άποψη, αναμέτρηση.

Στα τέλη Φεβρουαρίου του 1947 η βρετανική κυβέρνηση ενημέρωσε επίσημα τις ΗΠΑ ότι αδυνατούσε να συνεχίσει την αποστολή βοήθειας προς την Ελλάδα μετά την 31η Μαρτίου του ίδιου έτους, ωθώντας ουσιαστικά την Ουάσινγκτον να αναλάβει εκείνη το ρόλο της προστάτιδας της Αθήνας.² Αναζητώντας, εξάλλου, άμεσα την εξασφάλιση της αμερικανικής υποστήριξης, στις αρχές Μαρτίου του 1947 η ελληνική κυβέρνηση απηύθυνε επίσημη έκκληση προς την Ουάσινγκτον, ζητώντας αφενός την παροχή οικονομικής και κάθε άλλου είδους βοήθειας από την πλευρά των ΗΠΑ με σκοπό την ανοικοδόμηση και την ειρήνευση στην Ελλάδα, και αφετέρου την

¹ Ο Σοβιετικός αντιπρόσωπος απείχε δύο φορές από την ψηφοφορία σε σχέση με ζητήματα στα οποία είχε προηγουμένως εναντιωθεί, επιτρέποντας έτσι τη λήψη της απόφασης του Συμβουλίου Ασφαλείας. Συνολικά για τη συζήτηση της ελληνικής προσφυγής στο Συμβούλιο Ασφαλείας, η οποία διεξήχθη από τις 10 έως τις 19 Δεκεμβρίου 1946, και την τελική απόφαση για τη σύσταση της διερευνητικής Επιτροπής βλ. United Nations, *Official Records of the Security Council, First Year, Second Series*, Nos. 24-28, σ. 529-701.

² The British Embassy to the Department of State, *Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers, 1947*, Vol. V (Washington: United States Government Printing Office, 1971) (στο εξής *FRUS, 1947*), σ. 32-35· Memorandum by the Director of Near Eastern and African Affairs (Henderson) to the Secretary of State, [Washington], 24 February 1947, *FRUS, 1947*, σ. 42-43· Memorandum of Conversation by the Director of Near Eastern and African Affairs (Henderson), [Washington], 24 February 1947, *FRUS, 1947*, σ. 43-44· Memorandum by the Under Secretary of State (Acheson) to the Secretary of State, [Washington], 24 February 1947, *FRUS, 1947*, σ. 44-45.

αποστολή έμπειρου προσωπικού από τις ΗΠΑ προκειμένου να συνδράμει στην αποτελεσματικότερη διαχείριση αυτής της βοήθειας.¹

Πράγματι, στις 12 Μαρτίου 1947 ο Αμερικανός πρόεδρος Χάρρυ Τρούμαν ανακοίνωσε στο Κογκρέσο των ΗΠΑ την απόφαση της κυβέρνησής του να παράσχει 400 εκατομμύρια δολάρια ως οικονομική και στρατιωτική ενίσχυση προς την Ελλάδα και την Τουρκία για διάστημα ενός έτους. Το ιδεολογικό υπόβαθρο του Δόγματος Τρούμαν ήταν απόλυτα σαφές και περιγράφηκε αναλυτικά από τον ίδιο τον εμπνευστή του κατά τη διάρκεια της εν λόγω συνεδρίασης του Κογκρέσου: σχεδόν όλα τα έθνη του κόσμου είχαν ουσιαστικά να επιλέξουν ανάμεσα σε δύο εναλλακτικούς τρόπους ζωής, της ελευθερίας μέσω της επικράτησης της βούλησης της πλειοψηφίας και της καταπίεσης λόγω της βίαιης κατίσχυσης της μειοψηφίας· σε αυτό το πλαίσιο, η πολιτική των ΗΠΑ δεν μπορούσε να είναι άλλη από την ενίσχυση όλων των ελεύθερων λαών που αγωνίζονταν ενάντια στην προσπάθεια υποταγής τους από ένοπλες μειοψηφίες ή από εξωτερικές πιέσεις.

Ο κόσμος [επισήμαινε ο Τρούμαν στην ομιλία του ενώπιον του Κογκρέσου] δεν είναι στατικός και το status quo δεν είναι ιερό. Αλλά δεν μπορούμε να επιτρέψουμε αλλαγές στο status quo κατά παράβαση του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών με μεθόδους όπως ο εξαναγκασμός, ή με προσχήματα όπως η πολιτική διείσδυση. Βοηθώντας τα ελεύθερα και ανεξάρτητα έθνη να διατηρήσουν την ελευθερία τους, οι Ηνωμένες Πολιτείες θα εφαρμόζουν στην πράξη τις αρχές του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών. Χρειάζεται μόνο να ρίξουμε μία ματιά σε ένα χάρτη προκειμένου να συνειδητοποιήσουμε ότι η επιβίωση και η ακεραιότητα του ελληνικού έθνους είναι εξαιρετικής σημασίας σε πολύ ευρύτερο πλαίσιο. Εάν η Ελλάδα περιέλθει στον έλεγχο μίας ένοπλης μειοψηφίας, η επίδραση στη γειτονική της Τουρκία θα ήταν άμεση και σοβαρή. Σύγχυση και αναταραχή ενδεχομένως να εξαπλωθούν σε ολόκληρη τη Μέση Ανατολή. Επιπλέον, η εξαφάνιση της Ελλάδας ως ανεξάρτητου κράτους θα είχε σοβαρό αντίκτυπο σε εκείνες τις χώρες της Ευρώπης οι λαοί των οποίων αγωνίζονται

¹ Message to the President and the Secretary of State from the Greek Prime Minister and the Minister for Foreign Affairs, *The Department of State Bulletin*, Vol. XVI, No. 409 A, Supplement, 4 May 1947, σ. 827· Memorandum of Conversation, by Mr. William O. Baxter of the Division of Near Eastern Affairs, [Washington], 3 March 1947, *FRUS*, 1947, σ. 78.

ενάντια σε μεγάλες δυσκολίες προκειμένου να διατηρήσουν τις ελευθερίες και την ανεξαρτησία τους ενώ επιδιωρθώνουν τις ζημιές του πολέμου. [...] Εάν αποτύχουμε να βοηθήσουμε την Ελλάδα και την Τουρκία αυτή την κρίσιμη ώρα, το αποτέλεσμα θα είναι εξαιρετικά σημαντικό τόσο στη Δύση όσο και στην Ανατολή.¹

Η διατύπωση του Δόγματος Τρούμαν, το οποίο σηματοδότησε τη μετατόπιση της Ελλάδας από τη βρετανική στην αμερικανική σφαίρα επιρροής, αποτύπωνε ανάγλυφα την αλληλεπίδραση στρατηγικής και ιδεολογίας. Στις συνθήκες του Ψυχρού Πολέμου, ο φόβος της κομμουνιστικής επέκτασης ωθούσε τις ΗΠΑ να αποτρέψουν με κάθε μέσο την εξασφάλιση στρατηγικών πλεονεκτημάτων από τον αντίπαλο: κατά συνέπεια, η ενίσχυση των ελληνικών κυβερνητικών δυνάμεων ήταν απαραίτητη προκειμένου να κατισχύσουν των κομμουνιστών στον εμφύλιο πόλεμο και να εξασφαλισθεί κατ' αυτόν τον τρόπο η επιβίωση ενός φιλοδυτικού καθεστώτος στην Ελλάδα.² Ταυτόχρονα, η απόφαση της Ουάσινγκτον να εμπλακεί στην ελληνική

¹ Message of the President to the Congress, *The Department of State Bulletin*, Vol. XVI, No. 409 A, Supplement, 4 May 1947, σ. 829-832. Αναλυτικότερα για το Δόγμα Τρούμαν με ειδική αναφορά στην Ελλάδα βλ. μεταξύ άλλων Howard Jones, *“A New Kind of War”: America’s Global Strategy and the Truman Doctrine in Greece* (New York: Oxford University Press, 1989).

² Η ιδιαίτερη σημασία που αποδιδόταν από αμερικανικής πλευράς στη διατήρηση της Ελλάδας εντός του δυτικού στρατοπέδου αποτυπωνόταν εύγλωττα ήδη από τον Οκτώβριο του 1946 σε υπόμνημα του Στέιτ Ντιπάρτμεντ, όπου, μεταξύ άλλων, σημειώνονταν τα ακόλουθα: «Η στρατηγική σημασία της Ελλάδας για τις ΗΠΑ έγκειται στο γεγονός ότι είναι η μοναδική χώρα των Βαλκανίων που δεν έχει περιέλθει υπό σοβιετική ηγεμονία. Η Ελλάδα και η Τουρκία συνιστούν το μοναδικό εμπόδιο ενάντια στη σοβιετική κυριαρχία στην Ανατολική Μεσόγειο, η οποία αποτελεί μία στρατηγική περιοχή ζωτικής σημασίας. Εάν επιτρέψουμε ο ελληνικός ηπειρωτικός κορμός και τα ελληνικά νησιά να περιέλθουν υπό σοβιετική επιρροή, τότε η Σοβιετική Ένωση θα βρεθεί σε θέση να εξασκήσει ακαταμάχητη πίεση στην Τουρκία. Δεν έχουμε την πολυτέλεια να σταθούμε απάθεις ενώπιον των ελγμών και των μηχανορραφιών που αποδεικνύουν την πρόθεση από την πλευρά της Σοβιετικής Ένωσης να επεκτείνει την ισχύ της υποτάσσοντας την Ελλάδα στη θέλησή της και κατόπιν χρησιμοποιώντας την Ελλάδα ως σημαντικό έρεισμα για την περαιτέρω εξάπλωση της σοβιετικής ισχύος. [...] [Η] σοβιετική εχθρότητα απέναντι στην Ελλάδα δεν εμπνέεται από μία ειλικρινή ανησυχία ότι ο ελληνικός λαός ίσως καταπιεστεί από μία μη δημοκρατική κυβέρνηση, [...] η σοβιετική πολιτική απέναντι στην Ελλάδα υπαγορεύεται από την ξεκάθαρη πρόθεση να αποκλειστεί το ενδεχόμενο οποιαδήποτε χώρα βρίσκεται στη γεωγραφική θέση της Ελλάδας να παραμείνει φιλική προς τους Δυτικούς Συμμάχους και τα δυτικά ιδανικά της δημοκρατίας. Εάν η Ελλάδα αφεθεί να πέσει θύμα της σοβιετικής επιθετικότητας, εκπρόσωποι της οποίας θα ήταν αναμφίβολα η Αλβανία, η Γιουγκοσλαβία, η Βουλγαρία και το φιλοσοβιετικό Αριστερό Κίνημα στην Ελλάδα, θα υπάρξουν οπωσδήποτε οι πλέον δυσμενείς συνέπειες σε όλες εκείνες τις περιοχές όπου οι πολιτικές συμπάθειες ισορροπούν επικίνδυνα υπέρ της Δύσης και εναντίον του σοβιετικού κομμουνισμού. [...] Εάν η πτώση της ελληνικής κυβέρνησης έχει ως αποτέλεσμα την ανάδυση μιας δικτατορίας της αριστερής μειοψηφίας που θα είναι υποτελής στη Μόσχα, τότε η σοβιετική περικύκλωση της Τουρκίας θα έχει σχεδόν ολοκληρωθεί και θα έχουμε επιτρέψει αμαχητί ακόμα ένα βήμα της σοβιετικής επιθετικότητας που αποσκοπεί στον αποκλειστικό έλεγχο της Ανατολικής Μεσογείου. [...] Οι ΗΠΑ πρέπει να καταστήσουν σαφές σε

εμφύλια αναμέτρηση προσδιοριζόταν και από την απέχθεια των Αμερικανών προς τον κομμουνισμό και τη συνακόλουθη προτίμησή τους προς καθεστώτα που έτειναν να ενστερνίζονται τις βασικές αξίες των φιλελεύθερων δημοκρατιών. Σε αυτό το πλαίσιο, η στρατηγική και η ιδεολογική πτυχή του Δόγματος Τρούμαν λειτουργούσαν ως ένα είδος ανατροφοδοτούμενου συστήματος: οι στρατηγικές ανησυχίες των ΗΠΑ επέτειναν τον ιδεολογικό φόβο έναντι του κομμουνισμού, ενώ από την άλλη πλευρά η απόλυτη αντίθεση των Αμερικανών ιθυνόντων απέναντι στην κομμουνιστική ιδεολογία ενίσχυε τις στρατηγικές τους ανησυχίες. Συνοψίζοντας τους λόγους που ωθούσαν την Ουάσινγκτον να αναλάβει εκείνη το βάρος της παροχής βοήθειας προς τις ελληνικές κυβερνητικές δυνάμεις που μάχονταν εναντίον των κομμουνιστών ανταρτών, ο υπουργός Εξωτερικών των ΗΠΑ Τζωρτζ Μάρσαλ σημείωνε στις 27 Φεβρουαρίου 1947 ενώπιον μελών του αμερικανικού Κογκρέσου:

Το ενδιαφέρον μας για την Ελλάδα δεν προσδιορίζεται κατά κανέναν τρόπο αποκλειστικά και μόνο από ανθρωπιστικά ή φιλικά κίνητρα. Εάν η Ελλάδα διαλυθεί από τον εμφύλιο πόλεμο είναι πιθανόν να μετατραπεί σε κομμουνιστικό κράτος υπό σοβιετικό έλεγχο. Η Τουρκία [σε αυτή την περίπτωση] θα περικυκλωνόταν και η τουρκική κατάσταση [...] θα γινόταν ακόμα πιο κρίσιμη. Η σοβιετική κυριαρχία ενδέχεται έτσι να επεκταθεί σε ολόκληρη τη Μέση Ανατολή έως τα σύνορα της Ινδίας. Η επίδραση [αυτής της εξέλιξης] στην Ουγγαρία, την Αυστρία, την Ιταλία και τη Γαλλία δεν είναι δυνατόν να παραγνωριστεί. Δεν αποτελεί υπερβολή εάν υποστηριχθεί [η άποψη] ότι αντιμετωπίζουμε την πρώτη σε μία σειρά από κρίσεις οι οποίες ενδέχεται να επεκτείνουν την σοβιετική κυριαρχία στην Ευρώπη, στη Μέση Ανατολή και στην Ασία. Δεν υπάρχει άλλη δύναμη εκτός από τις Ηνωμένες Πολιτείες που να μπορεί να αποσοβήσει αυτήν την κρίση. [...] Δεν μπορούμε να εγγυηθούμε ότι η αμερικανική βοήθεια προς την Ελλάδα θα σώσει σίγουρα την κατάσταση, αλλά είναι ολοφάνερο ότι αυτή η κατάσταση δεν μπορεί να σωθεί χωρίς την

ολόκληρο τον κόσμο ότι είμαστε αποφασισμένοι η Ελλάδα να παραμείνει ανεξάρτητη και υπεύθυνη για τις δικές της υποθέσεις και ότι είμαστε προετοιμασμένοι να αναλάβουμε τα κατάλληλα μέτρα προκειμένου να υποστηρίξουμε την εδαφική και πολιτική ακεραιότητα της Ελλάδας ως [παραμέτρους] σημαντικές για την ασφάλεια των ΗΠΑ»· βλ. Memorandum Prepared in the Office of Near Eastern and African Affairs, [Washington], 21 October 1946, *FRUS, 1946*, σ. 240-245.

αμερικανική βοήθεια. Η επιλογή είναι ανάμεσα στην ενεργό δράση ή στην ήττα ερήμην.¹

Σε κάθε περίπτωση, η ενεργή ανάμιξη των ΗΠΑ στον ελληνικό εμφύλιο πόλεμο υπήρξε καθοριστική για την τελική του έκβαση. Η ολοένα αυξανόμενη ροή αμερικανικής οικονομικής και στρατιωτικής βοήθειας προς την ελληνική κυβέρνηση² συνέτεινε αποφασιστικά στη σταδιακή επικράτησή της στον αγώνα εναντίον του ΔΣΕ.³ Στην πιο κρίσιμη, εξάλλου, στιγμή της εμφύλιας σύγκρουσης, μία άλλη διεθνής εξέλιξη έμελλε να καταφέρει ένα συντριπτικό πλήγμα εις βάρος των Ελλήνων κομμουνιστών: η ρήξη Τίτο – Στάλιν, η οποία το καλοκαίρι του 1948 οδήγησε στην αποπομπή της Γιουγκοσλαβίας από την Κομινφόρμ, είχε ως αποτέλεσμα τη διακοπή της ζωτικής σημασίας γιουγκοσλαβικής βοήθειας προς τον ΔΣΕ και το καλοκαίρι του επόμενου έτους το κλείσιμο των γιουγκοσλαβικών συνόρων για τους Έλληνες αντάρτες. Υπό το βάρος της ανωτερότητας των κυβερνητικών δυνάμεων και της ταυτόχρονης αποστέρησης του ΔΣΕ από τη γιουγκοσλαβική υποστήριξη, συμπεριλαμβανομένης της δυνατότητας σύμπτυξης και ανασύνταξης στο ασφαλές γιουγκοσλαβικό έδαφος, η τύχη των Ελλήνων κομμουνιστών στα βουνά της Βόρειας Ελλάδας ήταν πια προδιαγραμμένη: στο τέλος Αυγούστου του 1949 τα τελευταία

¹ Statement by the Secretary of State, [Washington, undated], *FRUS, 1947*, σ. 60-62.

² Για την αποφασιστικότητα των ΗΠΑ να κάνουν πλήρη χρήση «της πολιτικής, οικονομικής, και, εν ανάγκη, στρατιωτικής τους ισχύος» προκειμένου να αποτρέψουν τη διολίσθηση της Ελλάδας προς τη σοβιετική σφαίρα επιρροής βλ. μεταξύ άλλων Memorandum Prepared in the Department of State, [Washington, undated], *FRUS, 1947*, σ. 575-576.

³ Τον Ιούνιο του 1948, δηλαδή μόλις 14 μήνες μετά την εξαγγελία του Δόγματος Τρούμαν, η Αμερικανική Αποστολή για τη Βοήθεια προς την Ελλάδα (American Mission for Aid to Greece – AMAG) παρείχε τρόφιμα και εξοπλισμό στο σύνολο των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων, η δύναμη των οποίων (συμπεριλαμβανομένων των περίπου 50.000 ανδρών που υπηρετούσαν στα Τάγματα Εθνικής Ασφάλειας) ανερχόταν εκείνη την εποχή σε 229.000 άνδρες. Την ίδια περίοδο, η Αμερικανική Αποστολή χορηγούσε επιπλέον ημερήσιες μερίδες φαγητού στο σύνολο των 34.000 ανδρών της Χωροφυλακής και της Αστυνομίας Πόλεων. Το σύνολο της αμερικανικής βοήθειας, στρατιωτικής και μη, που διατέθηκε στην Ελλάδα έως τον Ιούνιο του 1948 έφθανε τα 338.000.000 δολάρια ΗΠΑ, ενώ η Αμερικανική Αποστολή απασχολούσε συνολικά 1.168 υπαλλήλους (κυρίως Αμερικανούς και Έλληνες υπηκόους). Βλ. αναλυτικότερα *A Factual Summary Concerning the American Mission for Aid to Greece*, Athens, 15 June 1948. Έως το τέλος του 1949, έτος λήξης του ελληνικού εμφυλίου πολέμου, η αμιγώς στρατιωτική βοήθεια των ΗΠΑ προς την ελληνική κυβέρνηση είχε ανέλθει σε 353.600.000 δολάρια και περιελάμβανε 159.922 φορητά όπλα και 4.130 όλμους και πολυβόλα· βλ. Κλόουζ, *Οι ρίζες του εμφυλίου πολέμου*, σ. 327.

υπολείμματα του ΔΣΕ ηττήθηκαν στον Γράμμο και στο Βίτσι, εξαναγκάζόμενα να υποχωρήσουν στην Αλβανία.

Συμπεράσματα

Στην πρώτη ένοπλη αντιπαράθεση του Ψυχρού Πολέμου, οι δυνάμεις που πρόσκειντο ιδεολογικά στον δυτικό κόσμο επικράτησαν των αντίστοιχων κομμουνιστικών. Η επικράτηση αυτή οφειλόταν σε πολύ μεγάλο βαθμό στην αποφασιστική στρατιωτική και οικονομική βοήθεια που προσέφεραν στους τελικούς νικητές αρχικά η Μεγάλη Βρετανία και στη συνέχεια οι ΗΠΑ. Αντίθετα, η απροθυμία της Σοβιετικής Ένωσης να ενισχύσει τους Έλληνες κομμουνιστές στην πράξη στέρησε από τους τελευταίους κάθε πιθανότητα επιτυχίας. Το γεγονός, εξάλλου, ότι η Μόσχα, σε αντίθεση με το Λονδίνο και την Ουάσινγκτον, επέλεξε να μην εμπλακεί ενεργά στον ελληνικό εμφύλιο, είχε σαφώς υπαγορευθεί κατά κύριο λόγο από τη ρεαλιστική ανάλυση των αδήριτων δεδομένων της διεθνούς πραγματικότητας: «Όχι, δεν έχουν απολύτως καμία προοπτική επιτυχίας», αποφάνθηκε το Φεβρουάριο του 1948 ο Στάλιν απευθυνόμενος στη γιουγκοσλαβική ηγεσία και αναφερόμενος στην ανάγκη τερματισμού των στρατιωτικών επιχειρήσεων από την πλευρά του ΔΣΕ. «Τι νομίζετε, ότι η Μεγάλη Βρετανία και οι Ηνωμένες Πολιτείες – οι Ηνωμένες Πολιτείες, το ισχυρότερο κράτος στον κόσμο – θα σας επιτρέψουν να σπάσετε τη γραμμή επικοινωνίας τους στη Μεσόγειο; Ανοησίες. Και δεν έχουμε καθόλου ναυτικό. Η εξέγερση στην Ελλάδα πρέπει να σταματήσει όσο πιο σύντομα γίνεται».¹

Αποτελώντας επιμέρους περιστατικό του Ψυχρού Πολέμου, ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος επηρεάστηκε αλλά και επηρέασε τις εξαιρετικά ρευστές και ευμετάβλητες διεθνείς ισορροπίες της εποχής.

¹ Βλ. Djilas, *Conversations with Stalin*, σ. 181-182.

Η Ελλάδα – σημείωνε με γλαφυρότητα τον Ιανουάριο του 1948 ο επικεφαλής της Διεύθυνσης Υποθέσεων Εγγύς Ανατολής του Στέιτ Ντιπάρτμεντ Λόι Χέντερσον – αποτελεί τον δοκιμαστικό σωλήνα, τον οποίο παρακολουθούν όλοι οι λαοί του κόσμου προκειμένου να διαπιστώσουν εάν η αποφασιστικότητα των Δυτικών δυνάμεων να αντισταθούν στην επιθετικότητα είναι ίση με εκείνη του διεθνούς Κομμουνισμού να αποκτήσει νέες περιοχές και νέες βάσεις για περαιτέρω επιθετικότητα. Είμαστε πεπεισμένοι ότι εάν οι Ηνωμένες Πολιτείες επιτρέψουν την κατάκτηση της Ελλάδας, οι λαοί ιδίως της Ευρώπης και της Μέσης Ανατολής θα βγάλουν τα δικά τους συμπεράσματα και θα βασανίζονται από ένα αίσθημα αβεβαιότητας και σύγχυσης παρόμοιο με αυτό το οποίο επικρατεί σήμερα στην Ελλάδα. Κανένα ποσό αμερικανικών κεφαλαίων που έχει επενδυθεί στο ευρωπαϊκό πρόγραμμα ανασυγκρότησης δεν θα μπορέσει να σώσει την Ευρώπη εάν οι λαοί αυτής της περιοχής πεισθούν ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες, μολονότι πρόθυμες να επενδύσουν πλούτο, δεν είναι διατεθειμένες, εφόσον παραστεί η ανάγκη, να καταφύγουν στην ισχύ προκειμένου να αντιμετωπίσουν την ισχύ.¹

Σε μία εξαιρετικά πολωμένη από ιδεολογική άποψη σύγκρουση, όπως ο Ψυχρός Πόλεμος, κάθε επιτυχία του ενός συνασπισμού σχεδόν μοιραία καταγραφόταν ως αποτυχία του αντίπαλου και αντίστροφα. Σε αυτό το παιχνίδι μηδενικού αθροίσματος, ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος συνέβαλε στη διαμόρφωση γεωπολιτικών ισορροπιών στην ευρύτερη περιοχή, οι οποίες θα παρέμεναν σε ισχύ μέχρι την κατάρρευση των καθεστώτων του υπαρκτού σοσιαλισμού στην Ανατολική Ευρώπη. Η Ελλάδα αποτέλεσε προπύργιο της Δύσης στα Βαλκάνια και την Ανατολική Μεσόγειο, διατηρώντας ιδιαίτερα στενούς δεσμούς με τις ΗΠΑ, αν και αργότερα η ανθεκτικότητα αυτής της ειδικής σχέσης δοκιμάστηκε – για διάφορους λόγους – σκληρά. Λιγότερο από τρία χρόνια μετά τη λήξη του εμφυλίου, η ένταξη της Ελλάδας στο NATO επιβεβαίωσε με τρόπο κατηγορηματικό τον διεθνή προσανατολισμό της, δίνοντας ταυτόχρονα λύση στο ιδιαίτερα πιεστικό πρόβλημα

¹ Memorandum by the Director of the Office of Near Eastern and African Affairs (Henderson) to the Secretary of State, [Washington], 9 January 1948, *Foreign Relations of the United States, 1948*, Vol. IV (Washington: United States Government Printing Office, 1974), σ. 9-14.

ασφάλειας που αντιμετώπιζε η Αθήνα λόγω της πίεσης που εξακολουθητικά της ασκούσαν οι βόρειοι γείτονές της.